

ΑΙ ΕΥΧΑΙ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ *

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Τὰ ἐπακολουθοῦντα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου κατὰ τὸν ἱσματικὸν ὄρθρον περιγράφονται συντομώτατα ὑπὸ τοῦ Συμεὼν διὰ τῆς φράσεως «μετὰ τοῦτο ἐκτενῆς δέησις, αἱ μεγάλαι αἰτήσεις, ἡ κεφαλοκλισία καὶ ἡ ἀπόλυσις». Συμπληροῦσιν ὅμως ἐπαρκέστατα ὁ Βαρβερινὸς καὶ ὁ **Η**. Ἐπηκολούθει ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἐκτενῆς δέησις, καθ' ἣν ἀνεπέμπετο καὶ ἡ συνήθης εὐχὴ τῆς ἐκτενοῦς ἰκεσίας. Πρὸβλ. καὶ κώδικας **Δ Σ**. Μεθ' ὃ εἶπετο δέησις ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων, ὡς ἐν τῇ λειτουργίᾳ, καθ' ἣν ἀνεγινώσκετο ἡ ἐν τῷ **Η** καὶ τῷ κώδικι τοῦ Βησσαρίωνος εὐχὴ («Εὐλόγησον καὶ νῦν, Κύριε...»). «Ἐωμένων εἶτα τῶν κατηγουμένων» ἐπηκολούθουν αἱ εἰς τοὺς αὐτοὺς κώδικας περιλαμβανόμεναι δύο εὐχαὶ τῶν πιστῶν. Καὶ τοῦ διακόνου εἶτα λέγοντος τὰς μεγάλας αἰτήσεις: «Πληρώσωμεν τὴν ἐωθινήν δέησιν...» ἀνεγινώσκετο ὡς εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως ἡ ιβ' εὐχὴ τοῦ ἐντύπου, καὶ μετ' αὐτὴν ἡ εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας καὶ ἡ ἀπόλυσις.

4. **Σχέσις πρὸς τὴν Ἱεροσολυμιτικὴν πράξιν.** Ἡ τοιαύτη διάταξις τοῦ ὄρθρου, καθ' ἣν τὸ εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα ἐτοποθετεῖτο περὶ τὸ τέλος τοῦ ὄρθρου, ἐπηκολούθουν δὲ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν, ὑπενθυμίζει τὰ γινόμενα ἐν Ἱεροσολύμοις κατ' αὐτὸν τὸν Δοῦν αἰῶνα ὅποια πληροφοροῦμεθα ταῦτα ὑπὸ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τῆς Αἰθρίας τῆς Μανριτανῆς. Κατὰ τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦτο ἐν μὲν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Κυριακῆς τὸ εὐαγγέλιον, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀνάστασιν, ἀνεγινώσκετο ὀλίγον πρὸ τῆς ἀπολύσεως ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου—παράλληλος καὶ ἡ σημερινὴ πράξις, καθ' ἣν τὸ εὐαγγέλιον τοῦ ὄρθρου οὐδέποτε ἀνεγινώσκεται ὑπὸ τοῦ διακόνου ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου—ἐν δὲ τῷ ὄρθρῳ τῶν ἄλλων ἡμερῶν «ὁ ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ λοιποῦ κλήρου καταφθάνει καὶ εὐθὺς εἰσέρχεται ἐν τῷ τάφῳ,» καὶ ἔνδοθεν τῶν καγκέλλων «πρῶτον λέγει προσευχὴν ὑπὲρ πάντων» (ἐκτενῆς) «μνημονεύει δὲ καὶ ὧν θέλει ὀνομάτων, οὕτω εὐλογεῖ τοὺς κατηγουμένους. Εἶτα ἀπευθύνει εὐχὴν καὶ εὐλογεῖ τοὺς πιστοὺς. Καὶ μετὰ τοῦτο ἔξεροχόμενου τοῦ ἐπισκόπου ἐκ τῶν καγκέλλων πάντες πρὸς τὴν χεῖρα αὐτοῦ προσέρχονται καὶ ἐκεῖνος ἕνα καθ' ἕνα εὐλογεῖ ἔξεροχόμενος» (εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας, τὴν ὁποίαν κώδικες τινες θέτουσι μετὰ τὴν τῆς ἀπολύσεως).

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 259.

Λέν εἶνε δὲ μόνον τὸ σημεῖον τοῦτο, κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ παλαιὰ τάξις τοῦ ὄρθρου ἢ διασωθεῖσα ἐν τινι μέτρῳ ἐν τῷ ἀσματικῷ ὄρθρῳ, παρουσιάζει τὴν ἀμεσον ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ. Καὶ ἡ ἐν τῷ ἀσματικῷ ὄρθρῳ διάταξις, καθ' ἣν τὰ πλεῖστα τῶν ἀντιφώνων ψάλλονται ἐν τῷ νάρθηκι καὶ μόλις περὶ τὸ τέλος τῆς τρίτης στάσεως τοῦ Ἀμώμου γίνεται ἡ εἴσοδος ἐν τῷ κυρίως ναῷ, καθὼς καὶ τοῦ σταυροῦ ἢ προσαγωγῆ, ὅστις μετὰ τὴν εἴσοδον «πῆγνυται ἐν τῷ ἄμβωνι ἀντικρὺ τοῦ θυσιαστηρίου», τὴν παλαιὰν πράξιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπενθυμίζει. Κατὰ τὸ αὐτὸ Ὀδοιπορικὸν «τὴν Κυριακὴν πρὶν ἢ ἀλέκτορα φωνῆσαι ἅπας ὁ λαὸς συναθροίζεται, ὅσον εἶνε δυνατὸν ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ. Ἐὰν δὲ ἡ Πάσχα ἐν τῇ Βασιλικῇ, ἣτις εἶνε πλησίον τῆς Ἀναστάσεως, ἔξω ὅμως ὅπου διὰ τοῦτο λυχνία κρέμανται. Ἐπειδὴ δὲ φοβοῦνται, μήπως δὲν εὐρεθῶσιν ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἀλεκτοροφωνίαν, ἐρχόμενοι ἐνωρίτερον κάθηνται. Λέγονται δὲ ὕμνοι καὶ ἀντίφωνα, καὶ τελοῦνται δέσεις μεθ' ἑκαστον ὕμνον καὶ ἀντίφωνον. Διότι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι πάντοτε εἶνε ἔτοιμοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ κατὰ τὰς ἀγρυπνίας διὰ τὸ συναθροιζόμενον ἐκεῖ πλῆθος. Ὑπάρχει δὲ συνήθεια πρὸς τῆς ἀλεκτοροφωνίας νὰ μὴ ἀνοίγωνται οἱ ἅγιοι τόποι. Ἄμα ὅμως τῇ πρώτῃ ἀλεκτοροφωνίᾳ ἀμέσως κατέρχεται ὁ ἐπίσκοπος καὶ ἔρχεται ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀναστάσεως. Ἀνοιχθεισῶν ἀπασῶν τῶν θυρῶν εἰσέρχονται ἅπαν τὸ πλῆθος ἐντὸς τῆς Ἀναστάσεως. Ἦδη δὲ ἐνταῦθα ἀπειροὶ λυχνία φαίνουσι, τοῦ δὲ λαοῦ εἰσελθόντος εἰς τῶν ἱερέων λέγει ψαλμὸν, πάντων ἀνταπαντώντων καὶ μετὰ τοῦτο γίνεται δέσεις. Εἶτα λέγει ψαλμὸν οἰοσθήποτε ἐκ τῶν διακόνων, ὁμοίως δὲ γίνεται δέσεις. Λέγεται καὶ τρίτος ψαλμὸς ὑπὸ οἰουδήποτε κληρικοῦ, καὶ γίνεται καὶ τρίτη δέσεις καὶ μνημονεύονται πάντες. Λεχθέντων λοιπὸν τῶν τριῶν τούτων ψαλμῶν καὶ λεγομένων τῶν τριῶν δεήσεων ἰδοὺ θυμιατήρια φέρονται ἐντὸς τοῦ σπηλαίου τῆς Ἀναστάσεως κ.τ.λ.» (1).

Εἰς ταῦτα δέον νὰ προστεθῶσι καὶ ὅσα περὶ τοῦ συμβολισμοῦ τῆς ἐμπήξεως τοῦ Σταυροῦ ἐν τῷ ἄμβωνι λέγει Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (2): «Ὁ σταυρὸς δὲ πῆγνυται ἐν τῷ ἄμβωνι ἀντικρὺ τοῦ θυσιαστηρίου, τὸν θάνατον καὶ τὴν ἐγερσιν πᾶσι μαρτυρῶν τοῦ Σωτήρος». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἐμπήξις αὕτη τοῦ Σταυροῦ εἶνέ τι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Ἀναστάσεως εἴσοδον τοῦ ἐπισκόπου καὶ τὴν ἐπακολουθοῦσαν τότε λιτανεῖαν πρὸς τὸν Γολγοθᾶν καὶ τὴν πρὸς τὰ ἐκεῖ συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς τοῦ μόλις εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἐκ τῶν ἔξω εἰσελθόντος ἐκκλησιάσματος.

5. Παλαιαὶ καταβολαὶ τοῦ Ὄρθρου. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ὄρθρου διαφωτιστικὴ εἶνε πληροφορία τις παρεχομένη

1. Παρὰ L. Duchesne, Origines du culte Chrétien, Paris 1889, σελ. 471, 473.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. κεφ. ΤΜΘ'. Migne 155, 640.

ὑπὸ τοῦ βιογράφου τῆς Μελάνης τῆς νέας (383·439), ὅστις ἐμφανίζεται ὡς οἰκεῖος, ἄρα δὲ καὶ σύγχρονος αὐτῆς. Κατὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην «ἦν αὐτῶν» (τῆς Μελάνης δηλαδή καὶ τῶν περὶ αὐτήν) «ὁ μὲν νυκτερινὸς κανὼν τρία ὑποψάλματα καὶ τρεῖς ἀναγνώσεις, καὶ πρὸς τοῖς ὀρθρινοῖς ἀντίφωνα δεκαπέντε» (1). Ἡ πληροφορία αὕτη συμπίπτει εἰς χρόνους, εἰς οὓς περίπου ἀνάγεται καὶ τὸ Ὀδοιπορικὸν τῆς Σιλβίας, κατὰ τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδομεν, παρουσιάζεται πλήρως ἐξελιγμένος ὁ Ὁρθρος. Ἦσαν λοιπὸν τὰ ὀρθρινὰ ἀντίφωνα δεκαπέντε; Ὡς εἶπομεν ἤδη, ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Μ. Παρασκευῆς ὑπάρχουσι μέχρι σήμερον τὰ δεκαπέντε ταῦτα ἀντίφωνα εἰς ομάδας τροπαρίων νῦν, συναπτόμενα μετὰ ψαλμῶν ἄλλοτε. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῶν κατὰ τὸν βίον τῆς Μελάνης ὀρθρινῶν ἀντιφώνων δὲν μένει ἀνευ ἐρείσματος καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς μας ἀκόμῃ πράξεως.

Ἄλλὰ πρὸς ποῖα σημεῖα τῆς σημερινῆς μας τάξεως τοῦ Ὁρθροῦ ἀνταποκρίνονται τὰ δεκαπέντε ταῦτα ἀντίφωνα;

Ὅτι βεβαίως ὁ Ἐξάψαλμος (= ἀντίφωνα δύο) εἶνε παλαιὸν στοιχεῖον τοῦ Ὁρθροῦ, δύναται τις νὰ βεβαιωθῇ ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν ἀββάδων Ἰωάννου καὶ Σωφρονίου περὶ τῶν ἐν Σινᾷ μετὰ τοῦ ἀββά Νείλου κοινολογηθέντων (2), τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς αὐτὸν τὸν Ζ' αἰῶνα, ἐφ' ὅσον ὁ μνημονευόμενος ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ μοναχὸς Σωφρόνιος εἶνε ὁ μετέπειτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ ἠγηθεὶς τοῦ κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ ἀγῶνος. Ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ ἀναφέρεται, ὅτι «Μετὰ τὸ δειπνῆσαι ἠρξάμεθα τοῦ κανόνος. Καὶ μετὰ τὸν Ἐξάψαλμον καὶ εἰπόντες τὸ Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἠρξάμεθα τοὺς ψαλμοὺς ἀνέτως». Ἀξιοσημειωτὸν, ὅτι ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν οὐδὲν στοιχεῖον ἀποδείπνου ἢ μεσονυκτικοῦ διαφαίνεται ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ, ἀλλ' εὐθὺς ἀμέσως λέγεται ὁ Ἐξάψαλμος. Ἄλλὰ καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ὁπότε διεκρίθη εἰς ἰδίαν ἀκολουθίαν τὸ Μεσονυκτικόν, ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ τῆς Κυριακῆς ἐκτὸς τοῦ εἰς πᾶσαν ἀκολουθίαν συνήθους Ν' ψαλμοῦ, οὐδεὶς ἄλλος ψαλμὸς ὑπάρχει. Δηλαδή δὲν ἔχομεν ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ τῆς Κυριακῆς ἴχνη παλαιῶν ἀντιφώνων. Συνεπῶς κατὰ τὴν παλαιὰν Ἱεροσολυμιτικὴν τάξιν (οἱ ἀββάδες Σωφρόνιος καὶ Ἰωάννης οὐδεμίαν προβάλλουσι ἀντίρρησην εἰς τὴν ἐν προκειμένῳ πράξιν τοῦ Σινᾷ, τὴν ὁποῖαν ἄρα εὐρίσκουσι σύμφωνον πρὸς τὴν ἰδικὴν τῶν πράξιν) διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦλάχιστον τῆς Κυριακῆς ἔχομεν εἰς τὸν Ἐξάψαλμον τὰ δύο πρῶτα ὀρθρινὰ ἀντίφωνα.

Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη εὐρίσκει ἐρείσματα καὶ ἐν τῇ τάξει τοῦ Ὁρθροῦ τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας, ἣ ὁποῖα τάξις δὲν δύναται νὰ παροραθῇ, ἰδίᾳ ὡς εἰ-

1. Analecta Bollandiana 1903. τόμ. 22, σελ. 23.

2. Ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ Pitra ἐν Juris eccl. graec. histor. et monum., τόμ. III, σελ. 220.

χεν αὕτη εἰς ἐποχὴν προσεγγίζουσαν πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἡ Ἀρμενικὴ ἐκκλησία ἀπεσχίσθη τῆς Βυζαντινῆς τοιαύτης. Πράγματι σώζεται ὑπόμνημα εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ἀκολουθίαν τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Odsun, χρηματίσαντος καθολικοῦ τῶν Ἀρμενίων τῷ 718. Ἐχομεν τουτέστιν ἐν τῷ ὑπομνήματι τούτῳ διάγραμμα ὀρθρου παλαιότατον, ἀναγόμενον εἰς αὐτὰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀγδόου αἰῶνος. Κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἤρχιζεν ὁ Ὁρθρος διὰ τοῦ Μεσονυκτικοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ πρωτίστως ἀπηγγέλλετο ὁ αὐτὸς ψαλμικός στίχος, δι' οὗ καὶ παρ' ἡμῖν μέχρι τοῦ νῦν ἀρχίζει ὁ Ἐξάψαλμος ἤτοι διὰ τοῦ στίχου Κύριε, τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ τὴν αἴνεσίν σου. Μεθ' ὃ ἀναφέρονται ὡς ἐπακολουθοῦντες τέσσαρες ψαλμοὶ περιλαμβανόμενοι καὶ οὗτοι εἰς τὸν σημερινόν μας Ἐξάψαλμον ἤτοι οἱ ψαλμοὶ Γος («Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με. .»), ΠΖ («Κύριε ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου ἡμέρας ἐκέκραξα»), ΡΒ («Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον καὶ πάντα τὰ ἐντός μου...») καὶ ΡΜΒ («Κύριε εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου»). Ἐπηρεοῦται ἡ στιχολογία ἐνὸς κανόνος ἐκ τοῦ ψαλτηρίου ἤτοι τὸ ἐν ὄγδοον τοῦ ὄλου ψαλτῆρος, τ.ξ. ψαλμοὶ περίπου δέκα ὀκτὼ (πλέον τι τῶν δύο καθισμάτων) καὶ μία βιβλικὴ ὠδὴ. Μετὰ τοῦτο ἐπηρεοῦται συναπτὴ μετ' εὐχῆς τοῦ ἱερέως καὶ ὁ ὕμνος τῶν τριῶν παιδῶν καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ν'. καὶ αἱ αἶνοι (1). Ἡ ἀκολουθία δ' αὕτη ἐπιγράφεται «Ἀκολουθία τῆς νυκτός». Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διάταξιν παλαιῶν κωδικῶν οἱ αὐτοὶ ψαλμοὶ ὡς ψαλμοὶ ἀντιφωνικοὶ φέρονται πρῶτοι ἐν τῇ «Ἀκολουθίᾳ τοῦ μεσονυκτικοῦ», ἣτις ἄρχεται διὰ τῆς ἐκφωνήσεως τοῦ ἱερέως: Δόξα τῇ ὁμοουσίῳ καὶ ἐνιαίῳ ἀγίῳ Τριάδι τοῖς ἀδιαίρετοις Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ... (2).

Ἐτέρω ἐνδειξις δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ὅτι ὁ Ἀμωμος ὅστις ἐν τοῖς Ὁρθροῖς τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς ἀποτελεῖ τμῆμα αὐτῶν, ἐν τῇ καθ' ἡμέραν ἀκολουθίᾳ ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ Μεσονυκτικοῦ. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐπεται, ὅτι ἀκολουθία Μεσονυκτικοῦ καὶ Ὁρθρου δέον νὰ ἐκκληρωθῶν ἐν τῇ ἀναζητήσῃ τῶν δέκα πέντε ἀντιφώνων ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον σύνολον.

Κατὰ ταῦτα διὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ὁρθρου τῆς Κυριακῆς ὡς δύο πρῶτα ἀντίφωνα δέον νὰ ἀριθμῶμεν τὸν Ἐξάψαλμον. Μετὰ τὸν Ἐξάψαλμον ἐπακολουθεῖ μετὰ τινων στίχων ψαλμικῶν τὸ Θεὸς Κύριος καὶ ἐν τέλει τὸ Ἀπολυτίκιον μετὰ Θεοτοκίου. Ὅτι τὸ Θεὸς Κύριος ἀποτελεῖ παλαιὸν στοιχεῖον τοῦ Ὁρθρου μαρτυρεῖται ἐκ τῆς ἀνωτέρω διηγήσεως τῶν ἀββάδων Ἰωάννου καὶ Σωφρονίου ἐνθα μνημονεύεται ρητῶς («Οὔτε εἰς τὸν κανόνα τὸ Θεὸς Κύριος, οὔτε εἰς τὴν στιχολογίαν τῶν ψαλμῶν...»), ὡς προ-

1. Conybear, *Rituale Armenorum* σελ. 488—489.

2. Αὐτόθι σελ. 477.

τασσόμενον μάλιστα τῆς στιχολογίας τῶν ψαλμῶν, κατὰ τὴν μέχρι σήμερον ἰσχύουσαν τάξιν.

Ἄξιοσημείωτον εἶνε ὅτι οἱ πλείονες ἐκ τῶν στίχων πρὸς οὓς ἐπισυνάπτεται τὸ Θεὸς Κύριος... ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν ριζ' ψαλμόν, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ τοῦτο. Ἦτο λοιπὸν ὑπακοή ἢ ὑπόψαλμα, ὅπερ παλαιότερον ἐπανελαμβάνετο μεθ' ἕκαστον στίχον τοῦ ὅλου ψαλμοῦ τούτου. Ἐπὶ πλέον ὁ πρῶτος ἐκ τῶν στίχων, πρὸς οὓς ἐπισυνάπτεται τὸ Θεὸς Κύριος προέρχεται ἐξ ἄλλου ψαλμοῦ τοῦ ῥδ'. Τοῦτο εἰσάγει τὴν ὑπόνοιαν ὅτι πιθανώτατα πρόκειται περὶ ἀντιφώνου κατ' ἐρανισμόν ἐκ τριῶν ψαλμῶν καὶ τούτου προελθόντος καὶ ἐκ τῶν ἐξ ἐρανισμοῦ στίχων περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς μόνον οἱ τρεῖς σήμερον ψαλλόμενοι. Ὑπὲρ δὲ τοῦ ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιφώνου συμπληροῦντος τὴν δυάδα τῶν ἀντιφώνων τοῦ Ἐξαψάλμου, δύναται τις νὰ συναγάγῃ καὶ ἐκ τῶν ἐπακολουθούτων Ἀπολυτικίου καὶ Θεοτοκίου μετὰ τῆς ἐν συνεχείᾳ μικρᾶς συναπτῆς. Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐπακολουθούσης στιχολογίας, τροπάρια ἀναπαύσιμα ἢ καθίσματα ψάλλονται μεθ' ἕκαστον καθίσμα ψαλτηρίου ἧτοι μετὰ τρία ὀλόκληρα ἀντίφωνα ἢ στάσεις ψαλμῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν στιχολογίαν πρώτην, δευτέραν κλπ. Ἀφοῦ δὲ ψαλοῦν τὰ τροπάρια ταῦτα, καθ' ἃ τοῦλάχιστον σημειοῦται εἰς τὰ Τυπικὰ καὶ τοὺς κώδικας, παρεμβάλλεται συναπτή. Τῇ δυάδι λοιπὸν τῶν ἀντιφώνων τοῦ Ἐξαψάλμου τῇ ἀντιστοιχούσῃ πρὸς δύο στάσεις ἀναμένει τις νὰ προστεθῇ καὶ ὁ ἀντιστοιχῶν πρὸς τὴν τρίτην στάσιν ὄμιλος τῶν ψαλμῶν, μεθ' ὃ ἀντὶ ἀναπαυσίμων τροπαρίων ἢ καθισμάτων ψάλλονται τὸ ἀπολυτικίον καὶ τὸ Θεοτοκίον, ἵνα ἐπακολουθῆσῃ ἢ μικρὰ συναπτή. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν μεγάλην συναπτὴν, τὴν διαχωρίζουσαν σήμερον τὸν ἔξαρθέντα Ἐξάψαλμον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ Κυρίου, δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι αὕτη κατὰ τὸν Ἀσματικὸν Ὁρθρον προηγεῖτο παντὸς ἀντιφώνου ἐπακολουθοῦσα εὐθὺς τῇ ἐναρκτηρίῳ ἐκφωνήσει τοῦ ἱερέως τῇ ἀντιστοιχούσῃ πρὸ τὴν Δόξα τῇ ἀγία καὶ ὁμοουσίῳ...

Ἐπακολουθοῦσιν ἐν τῷ ὄρθρῳ τῆς Κυριακῆς δύο στιχολογίαι ἐξ ἐνὸς καθίσματος ἑκάστη καὶ αἱ τρεῖς στάσεις τοῦ Ἀμώμου ἧτοι ἐν συνόλῳ στάσεις ἢ ἀντίφωνα ἑννέα. Μετὰ τὴν συναπτὴν τὴν ἐπακολουθοῦσαν εἰς τὰ Εὐλογητάρια, ἅτινα ὑπέχουσι τὴν θέσιν τῶν μετὰ τὴν στιχολογίαν ἑκάστου καθίσματος ψαλλομένων τροπαρίων—καθισμάτων, κατὰ τὸν Ὁρθρον τῆς Κυριακῆς ἀναγινώσκεται ἢ ψάλλεται ἢ Ὑπακοή, σύντομον τροπάριον, ἀναγνωσκόμενον σήμερον, ἐνιαχοῦ δὲ μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ δευτέρου προσώπου τὸ ἀκροτελεύτιον αὐτῆς, ὅπως καὶ ἐν τῷ Κοντακίῳ καὶ τῷ Οἴκῳ τοῦ συναξαρίου. Τί εἶνε τὸ τροπάριον αὐτό; Πᾶσαι αἱ ἐξηγήσεις τῶν νεωτέρων αἱ δοθεῖσαι περὶ τοῦ τροπαρίου τούτου δὲν νομίζομεν, ὅτι ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ ὅρος ὑπακοή εἶνε αὐτὸς οὗτος ὁ παλαιός, ὁ ὑπὸ τῶν Πατέρων χρησιμοποιηθεὶς εἰς δήλωσιν τοῦ ὑποψάλ-

ματος ἢ τοῦ ἐφυμνίου. Ἐφύμνιον λοιπὸν ἐξειλιγμένον εἶναι καὶ τὸ τροπάριον τοῦτο.

Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπῆρχεν ἐκεῖ δλόκληρος ψαλμός, μεθ' ἕκαστον στίχον τοῦ ὁποίου ἐπανελαμβάνετο τὸ ἀκροτελεύτιον τῆς ὑπακοῆς. Ἐὰν βασιθῶμεν εἰς τὰς ἐνδείξεις τοῦ ἁσματικοῦ Ὁρθρου, ἢ ὑπακοῆ αὕτη, ἦτις κατὰ τὰς ἀκολουθίας τὰς ἁσματικὰς τῶν μεγάλων ἑορτῶν ψάλλεται πρὸ παντὸς ἀντιφώνου κατὰ τοὺς χειρογράφους μουσικοὺς κώδικας ὑπ' ἀριθ. 2061, 2622, 906 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, πρέπει νὰ ἐπεῖχε τὴν θέσιν, ἣν κατέλαβε τὸ ἀπολυτίκιον. Πάντως ἢ Ὑπακοῆ προϋποθέτει καὶ ψαλμόν, μεθ' ἕκαστον στίχον τοῦ ὁποίου ἐπαναλαμβάνετο τὸ ἀκροτελεύτιον ταύτης. Τοῦτο παρουσιάζεται ἐμφανεστερον εἰς τὸ Τροπολόγιον τοῦ Κορσικανοῦ κώδικος, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὸν Ρίφρα (1) παρέχονται σαφεῖς ἐνδείξεις περὶ τοῦ τί ἦτο τὸ Τροπάριον αὐτὸ τῆς Ὑπακοῆς.

Μετὰ τὴν ὑπακοὴν ἀκολουθοῦσιν ἀντίφωνα ἀναβαθμῶν. Ὅταν λάβη τις ὑπ' ὄψει 1) τὴν ὀνομασίαν τῶν βραχέων τούτων τροπαρίων, 2) τὸ περιεχόμενον αὐτῶν τὸ ἀνταποκρινόμενον πρὸς ὀρισμένους ψαλμοὺς τοὺς λεγομένους ᾠδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν, ὅπως καὶ τὰ τροπάρια τῶν ᾠδῶν τῶν κανόνων ἀνταποκρίνονται κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν Βιβλικῶν ᾠδῶν, πρὸς τοὺς στίχους τῶν ὁποίων ἐπισυνῆπτοντο ἄλλοτε, καὶ 3) ὅτι εἰς μουσικὰ χειρογράφα εὑρηνται «ἁσματικὰ ἀντίφωνα ψαλλόμενα εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ὑψώσεως, εἰς ἱεράρχας» (ἴδε ὑπ' ἀριθ. 906 μουσικὸν χειρόγραφον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθ.), ταῦτα δὲ εἶναι ψαλμοὶ δλόκληροί ἢ ἀντίφωνα κατ' ἐρανισμόν ἐκ στίχων διαφόρων ψαλμῶν συντεθέντα, ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἐνταῦθα ψαλμοὶ ἐκ τοῦ Καθίσματος τοῦ γνωστοῦ διὰ τῆς ὀνομασίας τὰ πρὸς Κύριον Ὑπὲρ τούτου ἄλλως τε συνηγορεῖ, τὸ ὅτι ἐξ ἐνὸς εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ἀκολουθίαν τοῦ Μεσονυκτικοῦ τὸ τελευταῖον ἀντίφωνον ἀποτελεῖται ἐκ δύο ψαλμῶν (ρε καὶ ρλε) ἀνηκόντων εἰς τὸ κάθισμα τῶν Πρὸς Κύριον. ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἐν τῷ Ἀσματικῷ ὄρθρῳ κατὰ τὸν Συμεῶν τρίτος ψαλμὸς μετὰ τοὺς δύο τοῦ Ἐξαψάλμου, τοὺς ἐν τῷ ὄρθρῳ τούτῳ χρησιμοποιουμένους, ἐπακολουθεῖ τὸ Ἰδοὺ δὲ ἐβλογεῖτε τὸν Κύριον ψαλμὸς ἀνήκων εἰς τὸ αὐτὸ κάθισμα. Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι προσετέθη μετὰ τὸν Ἀμωμον ὁ Πολυέλεος ἦτοι οἱ ψαλμοὶ ρλδ καὶ ρλε ὑποδηλοῖ, ὅτι κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ Ὁρθρου, ἐνθα σήμερον εὑρηνται ἢ Ὑπακοῆ καὶ τὰ ἀντίφωνα τῶν ἀναβαθμῶν ὑπῆρχον ἄλλοτε ψαλμοί.

Τοῖς ἀναβαθμοῖς ἐπακολουθεῖ τὸ Προκείμενον ἀποτελούμενον ἐκ ψαλμικοῦ στίχου ἐπισυναπτομένου πρὸς ἄλλους ἐμμελῶς ἀπαγγελλομένους στίχους. Ἐν τῷ ἁσματικῷ ἑσπερινῷ τὸ πρὸ τοῦ Κυρίου ἐκέκραξα Προκείμενον ἐπιγράφεται καὶ ὡς τελευταῖον ἀντίφωνον. Οὕτως ἔχομεν κατὰ σειράν δέκα καὶ

πέντε ψαλμικά ἀντίφωνα περιλαμβανόμενα πάντα εἰς τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ Ὁρθροῦ, τὸ ὁποῖον καταλείεται διὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ πεντηχοστοῦ ψαλμοῦ καὶ λιτανείας τινός, πάντων τούτων κατὰ τὰς ἐκτὸς τῆς Κυριακῆς ἐσθράς προτασσομένων τῶν ᾠδῶν. Καὶ ἡ ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς ὑμνολογίας τυπικὴ διάταξις προτάσσει τῶν ᾠδῶν τὸ ἐωθινὸν εὐαγγέλιον μετὰ τοῦ πεντηχοστοῦ καὶ τῆς λιτανείας καὶ κατ' αὐτὰς τὰς Κυριακάς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ἱεροδιακονίας, τὴν ἀποδιδομένην εἰς τὸν πατριάρχην Φιλόθεον, αἱ ᾠδαὶ τῶν κανόνων ἐπιτάσσονται τοῦ ἐωθινοῦ εὐαγγελίου καὶ τοῦ πεντηχοστοῦ.

6. Ὁ χρόνος τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἐωθινοῦ εὐαγγελίου. Γεννάται ἤδη τὸ ἐρώτημα, πῶς τὸ εὐαγγέλιον, ἐπιτασσόμενον κατὰ τὴν παλαιὰν διάταξιν καὶ αὐτῶν τῶν αἰώνων καὶ τῆς δοξολογίας, εὐρέθῃ ἐντεταγμένον εἰς τὸν τόπον τοῦτον. Θὰ ἠδύνατό τις καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ συμβουλευθῇ τὴν παλαιὰν ἱεροσολυμιτικὴν τάξιν, τὴν εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τῆς Αἰθρίας ὑπεμφαινομένην. Ἡ νυκτερινὴ ἐκεῖ ἀκολουθία διακρίνεται σαφῶς εἰς δύο τμήματα. Τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν τὸ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κυρίως ναὸν ἐψάλλετο καὶ γενικῶς διεξήγετο ἕξω τοῦ ναοῦ τῆς ἀναστάσεως. Εἰς τὸ τμήμα δὲ αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ τὸ ἐν τῷ ἡσματικῷ ὄρθρῳ ψαλλόμενον ἐν τῷ νάρθηκι τμήμα, ᾧ τινι ἐπακολουθεῖ ἡ εἴσοδος καὶ ἡ ᾠδὴ τῶν τριῶν Παίδων. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι τὸ περιλαμβανόμενον τὰς ᾠδὰς καὶ τοὺς αἶνους μετὰ τῆς δοξολογίας τμήμα εἶνε ὅλως ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοτελές. Ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον τμήμα περατοῦται διὰ λιτῆς, (περιαγωγῆ τοῦ εὐαγγελίου πρὸς ἀσπασμὸν εἰς τὸ Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου) συνήθους καὶ ἐν τῷ ἑσπερινῷ καὶ ἐν τῷ ἀποδείπνῳ καὶ ἐν τῷ μεσονυκτικῷ (Δέσποτα πολυέλεε... «Εὐξώμεθα ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου...»), ἐπισυναπτομένης δ' ἄλλοτε ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ Βαρβερινοῦ, τοῦ Βησσαρ. τῆς Κρυπτοφέρρης, τοῦ II καὶ ἄλλων κωδίκων, καὶ εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τοῦ Ὁρθροῦ. Δεδομένου δὲ ὅτι ἄλλοτε κατὰ τὰ ἐνδιάμεσα τῶν ἀντιφώνων ἢ τῶν στιχολογιῶν ἀνεγινώσκοντο περικοπαὶ βιβλικαί, ἀναμφιβόλως μετὰ τὰ προσηγηθέντα δεκαπέντε ἀντίφωνα θὰ ἐπηκολούθει καὶ εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα. Εἶνε δὲ ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἐν τῷ Ὁρθρῳ τοῦ Μ. Σαββάτου εὐρηται μετὰ τὰ ψαλλόμενα δύο καθίσματα ἢ τυπικὴ διάταξις: «Μετὰ ταῦτα γίνεται ἀνάγνωσις εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον Τῆ ἐπαύριον, ἣτις ἐστὶ μετὰ τὴν Παρασκευὴν». Ἡ αὐτὴ δὲ εὐαγγελικὴ περικοπὴ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ τέλος μετὰ τὴν δοξολογίαν. Ἀνεξαρτήτως λοιπὸν τῆς μετὰ τὸ τέλος τῶν Αἰώνων ἀναγινωσκομένης εὐαγγελικῆς περικοπῆς, ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν πρὸ τοῦ πεντηχοστοῦ ψαλμοῦ καὶ πρὸ τῶν ᾠδῶν εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα. Τοῦτο δὲ φαίνεται νὰ ὑπονοῇ τὸ Ὀδοιπορικὸν τῆς Αἰθρίας, ὅταν ὁμιλῇ περὶ εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀναγινωσκομένου ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ κουβουκλίου τοῦ Τάφου. Περιέργως εὐρίσκομεν πλήρη ἀνταπόκρισιν μετὰ τῶν τότε ἐν Ἱεροσολύ-

μοις κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς Αἰθερίας τελουμένων καὶ τῆς σημερινῆς πράξεως. Διότι κατὰ τὴν Αἰθερίαν «ἀναγνωσθέντος τοῦ εὐαγγελίου ἐξέρχεται ὁ ἐπίσκοπος καὶ ἄγεται εἰς τὸν Σταυρὸν μετὰ ὕμνων, ἅπας δ' ὁ λαὸς μετ' αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὲ καὶ αὐθις λέγεται εἰς ψαλμὸς καὶ γίνεται δέησις.». Καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν πράξιν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ εὐαγγελίου, ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου γινομένην καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ διακόνου ἐπακολουθεῖ ὁ Νος ψαλμὸς καὶ ἡ περιλαμβάνουσα τὴν εὐχὴν Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαὸν σου... μετὰ τοῦ πολλαπλοῦ Κύριε ἐλέησον λιτανεία.

Ὡς πρὸς τὰ ἐπακολουθοῦντα ὅτι ἀποτελοῦσι συνέχειαν μὲν, ἀλλ' ἐν ταυτῷ καὶ αὐτοτελῇ ἀκολουθίᾳ, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς Αἰθερίας, ἥτις μετὰ τὴν μνημονευθεῖσαν παρὰ τὸν Σταυρὸν δέησιν ἐπιφέρει ὡς συνέχειαν : «Οὕτω δὲ (ὁ ἐπίσκοπος) εὐλογεῖ τὸν λαὸν καὶ γίνεται ἀπόλυσις... Ὁ ἐπίσκοπος ἀποσύρεται εἰς τὸ οἶκημα αὐτοῦ, ἀπὸ δὲ τῆς ὥρας ταύτης ἐπανέρχονται πάντες αἱ μονάζοντες εἰς τὴν Ἀνάστασιν, λέγονται ψαλμοὶ καὶ ἀντίφωνα μέχρι τῆς ἡμέρας, μεθ' ἕκαστον δὲ ψαλμὸν ἢ ἀντίφωνον γίνεται δέησις». Ἡ αὐτοτέλεια τῶν δύο τμημάτων τοῦ ὄρθρου ὑπεμφαίνεται καὶ ἐν τῷ Σ, ἔνθα μετὰ τὸν Πεντηκοστὸν καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ἀναφερομένην εὐχὴν ἐπιτάσσονται αἱ ἐν τῷ τέλει τοῦ β' τμήματος ἐπακολουθοῦσαι αἰτήσεις (Τὴν ἡμέραν πᾶσαν... Ἄγγελον εἰρήνης...), αἵτινες σχεδὸν πάντοτε προσημαίνουσι τῆς ὅλης ἀκολουθίας τὸ ἐπικείμενον τέλος.

7. Εἰδικαὶ τινες παρατηρήσεις. Πρὶν ἢ ἐπιληφθῶμεν τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ Ὄρθρου θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ ἄλλας τινὰς εἰδικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τοῦ πρώτου τμήματος :

α) Οἱ προτασσόμενοι τοῦ ἑξαψάλμου δύο ψαλμοὶ ἐπιγράφονται εἰς μουσικούς τινὰς κώδικας ἀντίφωνα τῶν βασιλέων. Ἐχομεν ἐν αὐτοῖς προφανῆ τὴν ἐπίδρασιν ἐκ τῆς ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πόλεων τὸ κατ' ἀρχὰς κρατησάσης τάξεως καὶ ἐπεκταθείσης βαθμηδὸν εἰς πάσας τὰς ἐκκλησίας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἴσως ἢ πρόταξις τῶν δύο τούτων ψαλμῶν νὰ ἐξηγῆ τὸ διατὶ μετὰ τὸν ἑξάψαλμον ἐξήρκεσεν εἰς καὶ μόνος ψαλμὸς μετὰ τοῦ στίχου αὐτοῦ Θεὸς Κύριος νὰ συμπληρώσῃ τὸ τρίτον ἀντίφωνον, ἔπειθ' ἀνέμενε τις νὰ εἶνε τρίψαλμον ἢ δίψαλμον ὡς τὰ προσηγηθέντα (δύο τοῦ ἑξαψάλμου) καὶ τὰ ἐπακολουθοῦντα τῶν στιχολογιῶν. Δεδομένου δ' ὅτι οἱ δύο ἐκεῖνοι ψαλμοὶ ὠρίσθησαν νὰ στιχολογῶνται πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὡς δέησις ὑπὲρ αὐτοῦ, καταφαίνεται ἴσως ἐξ αὐτοῦ καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Παθῶν καὶ δὴ κατὰ τὸν Ὄρθρον τοῦ Μ. Σαββάτου, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων κατάκειται ἐν τῷ καινῷ μνημείῳ νεκρὸς, συμφώνως πρὸς ρητὴν τυπικὴν διάταξιν δὲν στιχολογοῦνται οἱ δύο οὗτοι ψαλμοί.

β) Ἐκτὸς τοῦ ἑξαψάλμου ἕτερον ἀμετάβλητον καὶ σταθερὸν στοιχεῖον τοῦ τμήματος τούτου τοῦ Ὄρθρου εἶνε ὁ Ἄμωμος, περιλαμβανόμενος ἐν τῇ καθ' ἡμέραν ἀκολουθίᾳ εἰς τὸ Μεσονυκτικόν, ἀλλ' ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ

τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς περιεχόμενος ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Ὁρθροῦ. Εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν τῷ ἁσματικῷ Ὁρθρῷ ὁ Ἄμωμος ἀποτελεῖ τὸ κύριον σῶμα καὶ τὸ κέντρον τῆς ὅλης ἀκολουθίας. Δοθέντος ὅτι ὁ Ἄμωμος στιχολογεῖται καὶ ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ, εὐχερῶς καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἐξοδιαστικοῦ τῶν μοναχῶν ἀνευρίσκομεν ἐμφανῆ τὰ ἀπολείμματα παλαιοῦ ὄρθρου. Πράγματι μετὰ τὰ τρία ἀντίφωνα τοῦ Ἄμώμου ἐπακολουθοῦσιν ὀκτὼ ἀντίφωνα κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους, εἰς ἃ ἐπισυνάπτονται καὶ τὰ κατὰ τοὺς ὀκτὼ ἤχους προσόμοια τοῦ Θεοφάνους. Τὰ προσόμοια ταῦτα κατανέμονται μὲν εἰς τοὺς ὀκτὼ ἤχους, ἀποτελοῦσιν ὅμως ἐνιαίαν καὶ ἀδιαιρέτην σύνθεσιν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς μιᾶς ἀκροστιχίδος, ἣτις περιλαμβάνει πάντα τὰ τροπάρια ταῦτα («Σοὺς Χριστέ δούλους γράφον ἐν ζώντων βίβλω»). Τὰ ἀντίφωνα βεβαίως ταῦτα εἶνε ποιητικαὶ συνθέσεις ἐλεύθεραι, ἀναμφιβόλως ὅμως παλαιότερον ἐπισυνήπτοντο πρὸς ψαλμοὺς βιβλικούς, ἐκάστου τροπαρίου ψαλλομένου συνδεδεμένως μετὰ ψαλμικοῦ στίχου. Ἐὰν ἤδη συνυπολογίζοντες εἰς τὰ τρία ἀντίφωνα τοῦ Ἄμώμου καὶ τὰ τρία τοῦ ἐξαψάλμου προσθέσωμεν καὶ τὰ ὀκτὼ ταῦτα ἀντίφωνα καὶ ἐν ἐπὶ πλέον τοὺς ἐπακολουθοῦντας εἰς τὰ ὀκτὼ ἀντίφωνα μακαρισμοὺς μετὰ τοῦ ἐπισυνημένου προκειμένου ἔχομεν ἐν ὅλῳ δέκα καὶ πέντε ἀντίφωνα, εἰς ἃ ἐπακολουθεῖ ὁ ἀπόστολος καὶ τὸ εὐαγγέλιον καὶ ἡ ὑπὲρ τοῦ τεθνεῶτος συναπτή, οὕτω δὲ συμπληροῦται τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ Ὁρθροῦ. Ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ εἰς ἱερεῖς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιφώνων ἔχει συσταλῆ, λόγῳ τοῦ ὅτι προσετέθη καὶ Κοντάκιον σχεδὸν πλήρες Ἀναστασίου τοῦ ταπεινοῦ, ἀλλὰ καὶ κανὼν δλόκληρος. Διασώζεται ὅμως σαφῶς ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀκολουθίᾳ πλήρης ἡ τάξις τοῦ Ὁρθροῦ, ἐπὶ πλέον τὰ τρία ἐκ τῶν ἀντιφώνων εἶνε οἱ ψαλμοὶ κβ, κγ καὶ πγ, ἔχοντες ὡς ἐφύμνιον ἢ ὑπακοὴν τὸ ἀλληλούϊα.

γ) Τόσον ἐκ τῶν δύο τούτων νεκρωσίμων ἀκολουθιῶν, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ Ὁρθροῦ τῆς Κυριακῆς συνάγομεν ὡς τρίτον σταθερὸν τοῦ Ὁρθροῦ στοιχεῖον τοὺς ἀναβαθμούς. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι κατὰ διάταξιν τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα στιχολογοῦνται τὰ Πρὸς Κύριον ἐν τῷ ἔσπερινῷ καθ' ἐκάστην μέχρι τῶν Χριστουγέννων ἀπὸ τῆς κ' Σεπτεμβρίου καὶ ἀπὸ τῆς ιε' Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Σαββάτου τῶν Ἀπόκρῶν εἶτα δὲ καθ' ὅλην τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν, ἔξ οὗ καὶ ἀποτελοῦσι στοιχεῖον ἀδιαχώριστον τῶν Προηγιασμένων. Γεννάται ἤδη τὸ ἐρώτημα, πῶς τὸ στοιχεῖον τοῦτο παρεισήλθε καὶ εἰς τὸν Ὁρθρον; Ὁφείλεται ἄρα γε εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐφ' ὅσον κατὰ τὰς παρεμπιπτούσας περιόδους, καθ' ἃς τὰ Πρὸς Κύριον δὲν ἐστιχολογοῦντο ἐν τοῖς ἔσπερινοῖς, ἵνα μὴ ὀλοτελῶς ταῦτα παραλείπωνται, παρεισήχθησάν τινες ψαλμοὶ ἐκ τῶν ἀναβαθμῶν καὶ εἰς τὸ Μεσονυκτικὸν μὲν τῆς καθ' ἡμέραν ἀκολουθίας, καὶ εἰς τὸ πρῶτον δὲ τμήμα τοῦ Ὁρθροῦ τῆς Κυριακῆς; Ἡ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸν ἔσπερινὸν τῆς

Κυριακῆς παραλείπεται ἡ στιχολογία τοῦ ψαλτηρίου καὶ συνεπῶς τὰ κύρια στοιχεῖα ταύτης προσελήφθησαν ἐν τῷ Ὁρθρῷ :

Πάντως εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅτι εἰς τοὺς παλαιότερους κώδικας ἔχομεν, εὐχὰς παννυχίδος εἰς ἀντίφωνα τρία, ἅτινα κατ' εὐχολόγιον τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας (D 344 καὶ ἐξῆς) εἶνε τρεῖς ψαλμοὶ ἐκ τῶν ἀναβαθμῶν ἦτοι οἱ ψαλμοὶ ριθ', ρκ' καὶ ρκα'. Ὑπενθυμίζουσι δὲ τὰ τρία ταῦτα ἀντίφωνα «τὰ τρία ὑποψάλματα τοῦ νυκτερινοῦ κανόνος» τῆς ὁσίας Μελάνης.

8. **Τὸ δευτέρον τμήμα τοῦ Ὁρθρου.** Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὸ Β' τμήμα τοῦ Ὁρθρου, τὸ ὁποῖον ἡ μεταγενεστέρα ἐξέλιξις ἐξῆρεν εἰς πρωτεύον τμήμα αὐτοῦ. Ἐψάλλοντο κατ' αὐτὸ αἱ ψδαὶ καὶ οἱ αἶνοι.

Τὸ στοιχεῖον τῶν ψδῶν ἀπαντᾶται ἤδη ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν ἀββάδων Σωφρονίου καὶ Ἰωάννου, περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἐν τῇ παννυχίδι τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν, ὡς διεξήγετο αὕτη ἐν τῷ Σινᾶ. Ἐστιχολογοῦντο δὲ πᾶσαι μετὰ τὸ πέρας ὀλοκλήρου τοῦ ψαλτῆρος. Εἰς τὸν ἁσματικὸν ὄρθρον αἱ ἑννέα ψδαὶ ἀπετέλουν τὸ κύριον σῶμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου. Φαίνεται δέ, ἐφ' ὅσον περὶ αὐτὰς συνυφάνθησαν τὰ λεγόμενα Μεσώδια ἢ Παρωδά, ἐξ ὧν προήλθον τὰ Τριώδια καὶ Τετραώδια, συγκροτήματα τροπαῶν παλαιότερα τῶν ἐπὶ Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης καὶ τῶν λοιπῶν καθηγεμόνων τῶν Σαββαίτων ὑμνογράφων εἰσαχθέντων ἐννεαωδίων κανόνων, ὅτι ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν τῇ λατρείᾳ ἀνάγεται εἰς χρόνους συμπύκνους πρὸς τὸν ΣΤ' αἰῶνα. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ εἰς τὸν Ε' αἰῶνα ἀναγόμενος Ἀλεξανδρινὸς κώδιξ ἐν συνεχείᾳ τοῦ ψαλτῆρος περιέχει τὰς ἑννέας ψδὰς μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τὴν ψδὴν Νῦν ἀπολύεις καὶ τὴν ἐν Ἡσ. λη' προσευχὴν τοῦ Ἐζεκίου. Κατὰ τὸν Α. Raes⁽¹⁾ αἱ ἑννέα βιβλικαὶ ψδαὶ, αἱ γενικῶς ἤδη παραδεδεγμένα ἐν τῇ βυζαντινῇ λειτουργίᾳ, περιέχονται καὶ εἰς κώδικα Συρομελιτικὸν τοῦ Θ' - Ιου αἰῶνος, καθὼς καὶ εἰς κώδικα τῶν Σύρων Μονοφυσιτῶν τοῦ Η' - Θ' αἰῶνος, εἰς χειρόγραφόν τι τῆς Ἐδέσσης τοῦ 873 καὶ εἰς Γεωργιανὸν χειρόγραφον τοῦ 974. Πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ ἑννέα αὐταὶ ψδαὶ ὑφίσταντο ἤδη ὅταν ὁ Ἀνδρέας Κρήτης συνέταξε τοὺς ἐννεαωδίους κανόνας του. Φρονεῖ δὲ ὁ αὐτὸς Raes, ὅτι οὐδὲν μὲν κωλύει νὰ ἀναγάγωμεν τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἑννέα τούτων ψδῶν καὶ μέχρι τοῦ ΣΤ' αἰῶνος, οὐχὶ ὅμως καὶ παλαιότερον, διότι ὁ Ἡσύχιος ὁ Ἱεροσολύμων ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν χρῆσιν δεκατεσσάρων ψδῶν. Ἡ ἐκλογή τῶν ἑννέα ψδῶν ἐκ τῶν δεκατεσσάρων ἐγένετο ἐν Συρίᾳ ἢ Παλαιστίνῃ, καθ' ὃν χρόνον ἐν Κων/λει ἠριθμοῦντο δέκα ψδαὶ. Πάντως ἐκ τῶν Τριωδίων καὶ Τετραωδίων δύναται νὰ συναχθῆ, ὅτι οὐχὶ πᾶσαι αἱ ψδαὶ ἐστιχολογοῦντο καθ' ἑκάστην, ἀλλ' ἀπαρεγκλίτως μὲν ἡ

1. Notes sur les anciennes Matines byzantines et arméniennes ἐν Orientalia Christiana τόμ. XIX (1933) σελ. 209.

ὀγδόη καὶ ἡ ἐνάτη ᾠδὴ ἐστιχολογοῦντο καθ' ἑκάστην, ἀνὰ μία δὲ ἡ καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὸ Σάββατον δύο ἀκόμη κατὰ μίαν ἑκάστην τῶν ἄλλων ἡμερῶν τῆς ἑβδομάδος.

Εἰς τὰς ψαλλομένας καθ' ἑκάστην ἡμέραν ᾠδὰς ἐπισυνήφθησαν τὸ καθ' ἀρχὰς ἐν ἡ δύο τροπάρια μετὰ τὸ τέλος ἐκάστης τούτων, ὡς συνθέσεις ἐλευθέρας ποιητικῆς ἐμπνεύσεως ἀντίστοιχοι πρὸς τὰ τροπάρια τῶν καθισμάτων τὰ μετὰ τῶν στιχολογιῶν τοῦ ψαλτῆρος ψαλλόμενα. Καὶ αὐτὰ εἶνε τὰ λεγόμενα Μεσώδια. Προσθεθέντων εἰς ταῦτα καὶ ἄλλων κατὰ τὸ αὐτὸ μέτρον καὶ μέλος τροπαρίων ἀπηρτίσθησαν τὰ Τριώδια καὶ Τετραώδια, ἅτινα ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος διατηρηθέντα μόνον κατὰ τὴν περίοδον τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἀντικατεστάθησαν ἐν τοῖς Ὑμνολογίοις τῶν καθ' ἡμέραν ἀκολουθιῶν ὑπὸ τῶν ἐνεαφθίων ἢ δεκαφθίων κανόνων. Διτηρηθήσαν ἐν τούτοις καὶ εἰς τοὺς τελευταίους τούτους κανόνους οἱ τρεῖς σταθμοὶ τῶν καταπαύσεων, καθ' ἃς ἐγίνοντο συναπται, ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ τοῦ λειτουργοῦ εὐχαὶ καὶ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν ἐψάλλοντο ἐν ἡ δύο τροπάρια ὡς καθίσματα, μεθ' ἃ συνεχίζοντο αἱ λοιπαὶ ᾠδαὶ τοῦ κανόνος. Οὕτως ἔχομεν συναπτὰς ἀπὸ τρίτης, ἕκτης καὶ ἐνάτης ᾠδῆς. Καὶ μετὰ τὴν τρίτην ᾠδὴν ἔχομεν ψαλλόμενον καθίσμα, μετὰ τὴν ἕκτην ᾠδὴν ἔχομεν τὸ κοντάκιον καὶ τὸν οἶκον καὶ μετὰ τὴν ἐνάτην τὸ ἑξαποστειλάριον, εἰς δ' ἐπακολουθοῦσιν οἱ αἶνοι.

Τὸ ἑξαποστειλάριον, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ προηγουμένου αὐτοῦ κατὰ τὰς Κυριακὰς ψαλμικοῦ στίχου Ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς κώδικας Π, καὶ 680 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθ. ἐπανελαμβάνετο συνδεδμεμένως καὶ μετὰ τμήματος τοῦ στ. 3 τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ Ἡ «ἐπὶ πάντας τοὺς λαοὺς», κατὰ δὲ τὴν σημερινὴν προᾶξιν καὶ μεθ' ὀλοκλήρου τοῦ στ. 5 («ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν... ὅτι ἅγιός ἐστι») πρέπει νὰ ἐπηκολούθει ὡς τροπάριον ὀλοκλήρου ψαλμοῦ (τοῦ Ἡ) ἀντιφωνικῶς ψαλλομένου, εἴτε ἐπισυναπτόμενον μετὰ τῶν τελευταίων στίχων αὐτοῦ εἴτε καὶ μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ὄλου ψαλμοῦ.

Οἱ αἶνοι ἀποτελοῦνται ἐκ τῆς στιχολογίας τῶν τριῶν ψαλμῶν ρμη, ρμθ, ρν εἰς τοὺς τελευταίους στίχους τῶν ὁποίων ἐπισυνήφθησαν κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ὑμνολογίας τὰ στιχηρὰ τῶν αἰνῶν, ἅτινα βαθμηδὸν ἔξετόπισαν ὀλοτελῶς τοὺς ἐνδιαμέσους στίχους καὶ οὕτω οἱ αἶνοι σήμερον ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν δύο πρώτων στίχων τοῦ ρμη ψαλμοῦ μεθ' ὃ γίνεται μεταπήδησις εἰς τὸν τελευταῖον τοῦ ρμθ ψαλμοῦ καὶ τοὺς στίχους τοῦ ρν ψαλμοῦ εἰς οὓς ἐπισυνάπτονται τὰ στιχηρὰ.

9. Ἡ εἴσοδος καὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ εὐαγγελίου. Ἡ εἴσοδος κατὰ τὴν τυπικὴν διάταξιν τοῦ ἁσματικοῦ Ὁρθρου ἐγένετο εὐθὺς μετὰ τὸ ἐωθινόν, καθ' ὃν χρόνον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς Κυριακῆς ἐψάλλετο τὸ Θεοτοκίον Ὑπερευλογημένη ὑπάρχεις, τῆς δοξολογίας ψαλλομένης καθ' ὃν χρόνον οἱ ἱερεῖς εἶχον εἰσελθεῖν ἐνδον τοῦ ἱεροῦ βήματος. Ταύτης πληρωθεῖσης

μετὰ τὸ ἀναστάσιμον τροπάριον Σήμερον σωτηρία ἢ τὸ Ἄναστας ἐκ τοῦ μνήματος, ὅπερ ἐψάλλετο τρις ἐκτός τε παρὰ τῶν ψαλτῶν καὶ ἐντός παρὰ τῶν ἱερέων, ἐπηκολούθει τὸ προκείμενον Ἄναστηθι, Κύριε... «Καὶ τὸ ἐωθινὸν ἐπ' ἄμβωνος ἀγαγιώσκειται εὐαγγέλιον παρὰ πρεσβυτέρου». Καὶ μετὰ τοῦτο ἡ ἔκτενης δέησις, αἱ μεγάλαι αἰτήσεις, ἡ κεφαλοκλισία καὶ ἡ ἀπόλυσις τοῦ Ὁρθρου.

Ταῦτα κατὰ Συμεὼν τὸν Θεσσαλονίκης, περιγράφοντα τὴν τάξιν τοῦ ἁσματικοῦ Ὁρθρου. Τῆς τάξεως ταύτης δὲν ἀφίσταται οὐσιωδῶς καὶ ἡ κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ὁρθρου τοῦ μεγάλου Σαββάτου τηρουμένη τάξις. Ἡ εἴσοδος κατ' αὐτὴν γίνεται μετὰ τὴν δοξολογίαν ψαλλομένου τοῦ Τρισαγίου, κατ' αὐτὴν δὲ συμπύπτει σήμερον παρ' ἡμῖν ἡ περιφορὰ τοῦ Ἐπιταφίου. Ἡ περιφορὰ λοιπὸν τοῦ Ἐπιταφίου δὲν εἶνε παρὰ εἰδός τι λιτῆς καταληγούσης εἰς τὴν εἴσοδον τῶν φερόντων τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὸν ἐπιτάφιον κληρικῶν ἐντός τοῦ βήματος. Τὸ «Πρόσχωμεν. Εἰρήνη πᾶσι. Σοφία» τὸ ἐκφωνούμενον ἅμα τῇ ἐπανόδῳ ἐν τῷ ναῷ προῆλθεν ἐκ τῆς ἐπικειμένης ἀναγνώσεως τῆς προφητείας καὶ τῶν δύο ἐκ τῆς Κ. Διαθήκης ἀναγνωσμάτων. Τὰ δὲ ψαλλόμενα τροπάρια εἶνε αὐτὰ ταῦτα τὰ εἰς ἐκάστην μικρὰν εἴσοδον τοῦ Ὁρθρου ἢ τῆς θείας Λειτουργίας ψαλλόμενα. Πράγματι κατὰ τὰ παλαιότερα Τυπικὰ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Τρισαγίου «ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς Σοφία Ὁρθοί, εἰσοδικὸν τροπάριον ἦχος β' Ὁ εὐσχήμων Ἰωσήφ. Ὁ ἱερεὺς. Πρόσχωμεν. Εἰρήνη πᾶσι. Σοφία, Καὶ εὐθέως ὁ κανονάρχης τροπάριον τῆς προφητείας» (1). Καὶ κατὰ τὴν σημερινὴν προᾶξιν ἐπακολουθεῖ τὸ Προκείμενον, ἡ Προφητεία, ἕτερον Προκείμενον, ὁ Ἀπόστολος, τὸ Ἀλληλουάριον, τὸ Εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα, ἡ Ἐκτενης, αἱ μεγάλαι αἰτήσεις, ἡ κεφαλοκλισία καὶ ἡ ἀπόλυσις.

Ἀξιοσημείωτος καὶ ἡ τάξις τοῦ τέλους τῶν Ὁρθρων τῆς Μ. Ἑβδομάδος κατὰ τὸ ἐν τῇ Ἱεροσολ. Σταχυολογίᾳ τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεράμεως τυπικὸν τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας. Κατ' αὐτὸ ἐν τῷ ὀρθρῳ π.χ. τῆς Μ. Δευτέρας μετὰ τὸ Δοξαστικὸν τῶν αἰῶν «εὐθὺς τὸ Λόγα ἐν Ὑψίστοις ἕως τοῦ γινώσκουσί σε. Ὁ διάκονος Σοφία. Ὁ ψάλτης ψαλμὸς τῷ Δαβίδ. Προκείμενον ἦχου δ' Εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, Κύριε καὶ τῆς δεήσεώς μου. Στίχ. Εἶπα φυλάξω τὰς ὁδοὺς μου τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν με ἐν γλώσση μου. Γενέσεως τὸ ἀνάγνωσμα. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς... ἡμέρα Τρίτη. Παροιμιῶν τὸ ἀνάγνωσμα Σοφία ἐν ἐξόδοις... ἀπὸ παντοῦ κακοῦ. Προφητείας Ἡσαΐου τὸ ἀνάγνωσμα... Εἶτα προκείμενον ἦχου δ' ἔξομολογήσομαί σοι.... Στίχ. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη... Καὶ ὁ διάκονος

1. Ἴδε Τυπικὸν Πατριαρχ. Ἱεροσολ. ὑπ' ἀριθ. ἐν Διτρυβ. σελ. 369 καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 320 (931) τοῦ Βατοπεδίου Ἀθω (αὐτοῦ. 423-453) καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 180 τοῦ Παντελεήμονος (αὐτοῦ. 623-624).

Σοφία· ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἀγίου εὐαγγελίου. Ὁ ἀρχιδιάκονος Πρωίας ἐπανάγων ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν πόλιν ἐπέινασε... Ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. Καὶ εὐθὺς Καταξίωσον, Κύριε. Καὶ ὁ διάκονος τὴν αἴτησιν». Μεθ' ὃ ἐπηκολούθει ἡ λιτή.

Τὰ ἐν τῷ κώδικι **H**, καθὼς καὶ ἐν τῷ Βαρβερινῷ καὶ τῷ κώδικι τῆς Κρυπτοφέρρης (τοῦ Βησαρίωνος) ἀπαντῶμενα εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων φωτιζομένων κ.λ.π. ἅτινα πρὸ πολλοῦ ἐξέπεσαν τῆς τάξεως τοῦ Ὁρθροῦ, ἀποτελοῦσι καθεστῶς, ὅπερ ἐκράτει μάλιστα καθ' ἣν ἐποχὴν ὑπῆρχεν ἀκόμη ἡ τάξις τῶν κατηγουμένων. Παρομοία τάξις εὑρεται καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἁσματικῆς ἀκολουθίας τῆς Τριθέκτης «ἐ ταῖς νηστείαις». Εὑρεται δὲ καὶ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ διατηρουμένη ἄχρι τοῦ νῦν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν Προηγιασμένων. Παρὰ τὸ διάφορον δὲ τῶν εὐχῶν εἶνε κατὰ τὴν διάρθρωσιν ἡ αὐτὴ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ πρὸς τὸ ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ ἐνσεσωματωμένον μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Χερουβικῆ ὕμνου τμήμα, ὅπερ ἤδη, καίπερ ἐν ταῖς Δέλτοις ἀνελλιπῶς ἀνατυπούμενον, τείνει νὰ ἐξαφανισθῇ.

Ἡ διάταξις, καθ' ἣν «οἱ τοῦ ὄρθρου κατηγούμενοι...» λέγονται κατὰ τὰς τρεῖς πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν Ἀπόκρεων ἑβδομάδας καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Ἀπόκρεων καὶ τὴν Τυροφάγον, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν κατὰ τοὺς κώδικας **Σ** καὶ **Σ**₁ «τάξιν γινομένης τῆς τριτοέκτης ἐν ταῖς νηστείαις» ἦτοι τῇ **M**. Τεσσαρακοστῇ, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὰς περιόδους αὐτὰς ἐλαμβάνετο ἰδιαίτερα φροντίς πρὸς διδασκαλίαν καὶ προπαρασκευὴν τῶν Κατηγουμένων, ἐχωρίζετο δὲ ἑβδομάδας τινὰς πρὸ τοῦ Πάσχα ἢ τάξις τῶν φωτιζομένων ἢ πρὸς τὸ βάπτισμα εὐτρεπιζομένων. Δεδομένου ἄλλως τε ὅτι κατὰ τὴν **M**. Τεσσαρακοστὴν δὲν συνεδέετο κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος πρὸς τὴν ὀρθρινὴν ἀκολουθίαν ἢ θείᾳ Λειτουργίᾳ, ἀλλὰ μόνον ἐπισυνήπτετο πρὸς τὸν Ἑσπερινὸν ἢ Προηγιασμένη, ἐπόμενον ἦτο τὸ τέλος τῆς ἐωθινής ἀκολουθίας κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους νὰ διομορφωθῇ οὕτως ὥστε νὰ περιλαμβάνῃ εὐχὰς ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν, οἷας ἔχομεν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ.

Κατὰ ταῦτα μετὰ τὴν εἴσοδον ἐπηκολούθουν ἀναγνώσματα καὶ εἰς ταῦτα ἐπηκολούθει ἐκτενής, ὡς καὶ σήμερον κατὰ τὸν Ὁρθρον τοῦ **M**. Σαββάτου. Ταύτην δὲ ὑπονοεῖ ὁ **H** ὅταν γράφῃ «Γίνεται ἡ λιτανεία τοῦ διακόνου ἦτοι τὸ μέγα Κύριε ἐλέησον, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐκτενὴς εὐχή». Μεθ' ὃ ἐπηκολούθει ἡ εὐχὴ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων, ἢ ἀποχώρησις αὐτῶν, αἱ δύο εὐχαὶ τῶν πιστῶν, καὶ τρίτη τις εὐχὴ ἐπιγραφομένη εὐχὴ τῆς ἀπολύσεως, μεθ' ὃ ἐπισυνήπτοντο αἱ μεγάλαι αἰτήσεις, ἢ εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας καὶ ἡ ἀπόλυσις.

Ἄς ἴδωμεν ἤδη καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἑσπερινὸν ἀρχίζοντες ἀπὸ τὰς εὐχὰς αὐτοῦ.

ΕΥΧΑΙ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ

ΔΙΘ' Ακολουθία τοῦ Λυχνικοῦ.

ΓΗϞΟ Εὐχαί τοῦ Λυχνικοῦ.

ΣΟΗΚα Εὐχή ἀντιφώνου α'.

ΘΞ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

- 1 Κύριε, οἰκτιρμον καὶ ἐλεῆμον, μακρόθυμε καὶ πολυέλεε, ἐνώτισαι τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ πρόσχεσ τῆ φωνῇ τῆς δεήσεως ἡμῶν. Ποίησον μεθ' ἡμῶν σημεῖον εἰς ἀγαθόν· ὀδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ ὁδῷ σου τοῦ πο-
- 5 ρεύεσθαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· εὐφρανον τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς τὸ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου. τὸ ἅγιον· διότι μέγας εἶ σύ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ Θεὸς μόνος, καὶ οὐκ ἔστιν ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς Κύριε· δυνατὸς ἐν ἐλέει καὶ ἀγαθὸς ἐν ἰσχύϊ, εἰς τὸ βοηθεῖν καὶ παρακαλεῖν καὶ σώζειν πάντας τοὺς ἐλπίζοντας εἰς τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον. Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ψαλμ. πε 16
Αὐτόθ. 6

Αὐτόθ. 11.1

Αὐτόθ. 10.8

Εὐχὴ πρώτη ΓΔ 2 ἡμῶν πρόσχεσ τῆ φωνῇ Ξ πρόσχεσ τὴν φωνὴν τῆς δεήσεως Γ Β καὶ ποιησον ΗΟᾶ 6 φοβεῖσθαι τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου ΓΔΗΙϞΛΕΟᾶ μέγας εἶ καὶ ποιῶν ΔΗΙΛΕΟϞᾶ δι μέγας Δ 7 σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος ΓΔΗΘΛᾶ ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ οὐκ ἔστιν Θ θαυμάσια μόνος καὶ οὐκ ἔστιν Ι 8 δυνατὸς ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς ἐν ἰσχύϊ εἰς τὸ Ο 10 εἰς τὸ ὄνομα τὸ ἅγιόν σου ϞΓΙΞΟ Ἐκφώνησις ΓΔΗΟϞΛᾶ Παραλείπουσι τὸ Ὅτι πρέπει σοι κ.τ.λ. ΣΘ

Σ^ο «Ἀκολουθία σὺν Θεῷ τοῦ ἑσπερινοῦ. Ὁ διάκονος λέγει Εὐλόγησον, δέσποτα. Εὐλογημένη ἡ βασιλεία. Ὁ λαὸς λέγει· Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου. Καὶ εὐθὺς ὁ διάκονος Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου... Εὐχὴ τοῦ ἑσπερινοῦ Ἐσπέρας καὶ πρωὶ καὶ μεσημβρίας.. [ὁ αὐτὸς κῶδιξ ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τῆς Τεσσαρακοστῆς σημεῖοι αὐτὴν «Εὐχὴ πρὸ τοῦ Κύριε ἐπέκραξα»]. Τὰς δὲ λοιπὰς εὐχὰς ζῆτει εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς (!). Ἀντιλαβοῦ σῶσον... Καὶ εὐθὺς τὸ Κύριε, ἐπέκραξα, τὸ στιχηρὰ, τὸ πῶς ἡλαστὴ, καὶ εὐθὺς ὁ διάκονος Προσχωμεν. Εἰρηνη πάσι. Σοφία καὶ εὐθὺς τὸ προκειμένον. Ὁ δὲ διάκονος Εἶπωμεν πάντες κτλ. Εὐχὴ· Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, τὴν ἐκτενή... Ἐκφών. Ὅτι ἐλεήμων. Ὁ λαὸς Καταξίωσον... Εἶτα τὰ στιχηρὰ, Νῦν ἀπολύεις. Ἐκφ. Ὅτι σοῦ ἐστιν Καὶ εὐθὺς τὸ τροπάριον τῆς ἡμέρας. Καὶ εὐθὺς ὁ διάκονος Πληρώσωμεν τὴν ἑσπερινήν... Εὐχὴν λέγει ὁ ἱερεὺς Ὁ Θεὸς ὁ μέγας, ὁ ὕψιστος, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, ὡς οἰκῶν ἀπόροιστον... Ἐκφώνησις Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεός... Εὐχὴ τῆς κεφαλοκλισίας Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐ-

(1) Ἐν τῇ λειτουργίᾳ «Εὐχὴ τῆς προθέσεως Κύριε οἰκτιρμον καὶ μακρόθυμε... Καὶ εὐθὺς λέγει Εὐλογημένη... Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου... Ἐν εἰρήνῃ... Εὐχὴ ἣν λέγει ὁ ἱερεὺς Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου... Ἀντιλαβοῦ σῶσον... Ὅτι πρέπει... Εὐχὴ ἀντιφώνου γ'... Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, μνησθητι ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν... Εὐχὴ ἀντιφώνου δ'. Ὁ τοῖς ἀσιγήτοις... Ἀντιλαβοῦ σῶσον. Τῆς Παναγίας... Ὅτι σὺν τὸ κράτος Εὐχὴ πρὸ τοῦ Κύριε ἐπέκραξα».

1

ἄΓΗΚΟ Εὐχὴ ἀντιφώνου β'.

Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης ἡμᾶς μηδὲ τῇ δορυῖ σου παιδεύσης ἡμᾶς, ἀλλὰ ποίησον μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἐπιεικειάν σου, ἰατρὲ καὶ θεραπευτὰ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Ὁ δὴ γήσον ἡμᾶς ἐπι-
 5 λιμένα θελήματός σου. Φώτισον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν καρδιῶν ἡμῶν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας· καὶ δώρησαι ἡμῖν τὸ λοιπὸν τῆς παρουσίας ἡμέρας εἰρηνικὸν καὶ ἀναμάρτητον καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν· προσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ὅτι σὸν τὸ κράτος καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ Βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ
 10 δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Ψαλμ. στ 2, λς

Ψαλμ. ρστ30, 1β

Τιτ. α 1

1 Εὐχὴ δευτέρα ΔΟἶ. Εὐχὴ δευτέρα τοῦ Λυχνικοῦ Θ. Εὐχὴ τοῦ λυχνικοῦ β'. L.
 *Ανευ ἐπιγραφῆς ὁ I 3 τῶν ψυχῶν ἡμῶν δδηγῶν ἡμᾶς ΔΗΕΡΟἶ· 6 εἰς ἐπίγνωσιν
 τῆς ἀληθείας καὶ E Καὶ δὸς ἡμῖν τὸ λοιπὸν Θ 7 τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς τῆς παρουσίας
 E καὶ ἀναμάρτητον πάντα I καὶ πάντα χρόνον O 8 προσβείαις τῆς ὑπεραγίας Θεοτ.
 Q τῆς ἁγίας Θεοτόκου O τῶν ἁγίων σου ΓΔΘΟΙΟ 9 Ἐκφώνησις ΓΔΗΡΟἶ Παρα-
 λέπει τὸ Ὅτι σὸν κ.τ.λ. ὁ E

ρανοῦς... Ἐκφώνησις Εἴη τὸ κράτος... Σοφία. Ὁ λαὸς Ἐν ὀνόματι Κυρίου. Εὐλογη-
 τὸς ἅγιος, εὐλόγησον πάντας... Ὁ ὢν εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε. Ὁ λαὸς
 Ἀμήν. Στερεώσει ὁ Θεὸς καὶ ἀπολύει.

Εὐχαὶ τοῦ Λυχνικοῦ II * Ἡδὴ τοῦ διακόνου φορέσαντος καὶ τοῦ χαλκοῦ κρού-
 σαντος ἐξελεθῶν ὁ διάκονος καὶ στάς ἐμπροσθεν τοῦ ἱλαστηρίου ποιήσας γ' προσκυ-
 νήσεις, λέγει Εὐλόγησον, δέσποτα. Καὶ εὐθὺς ὁ ἱερεὺς· Εὐλογημένη ἡ βασιλεία...
 Εἶτα ὁ ἐκκλησιαρχὴς Δεῦτε προσκυνήσωμεν... Ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν πρώτην εὐχὴν τοῦ
 ἀντιφώνου... Ὁ διάκονος Ἐν εἰρήνῃ... Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν... ὁ λαὸς Ἀμήν. Καὶ στρα-
 φεῖς ὁ ἱερεὺς σφραγίζει τὸν λαὸν λέγει Εἰρήνη πᾶσιν. Ὁ λαὸς Καὶ τῷ πνεύματι σου.
 Εἶτα λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ ἀντιφώνου Κύριε μὴ τῷ θυμῷ σου... Ὁ διάκονος Ἐτι καὶ
 ἔτι... Ὅτι σὸν τὸ κράτος... Εἰρήνη πᾶσιν. Εὐχὴ ἀντιφώνου γ'. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν
 μνήσθητι ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν... Ὁ διάκονος ἔτι καὶ ἔτι... Ὁ ἱερεὺς Ὅτι ἀγαθὸς
 καὶ φιλόανθρωπος... Εἰρήνη πᾶσιν. Εὐχὴ πρὸ τοῦ Κύριε, ἐκέκραξα Ἑσπέρας καὶ
 πρῶτ' Ὁ διάκονος Ἐτι καὶ ἔτι Ὁ ἱερεὺς διτι πρέπει σοι Εἰρήνη πᾶσιν Εὐχὴ ἀπὸ τοῦ
 Ἐκ βαθέων ἐκέκραξα. Ὁ τοῖς ἀσιγήτοις ὕμνοις καὶ ἀπαύστοις... Εἶτα ἐξελεθῶν θυ-
 μιᾷ τὸν λαὸν καὶ εἰς τὸ Θεοτοκίον εἰσοδεύει μετὰ θυμιατοῦ, λέγει δὲ ἔνδον, κλίνει
 γόνυ, τὴν εὐχὴν ταύτην.

Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου, Κύριε, σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ καὶ
 τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν... Ὅτε δὲ μέλλει εἰσελθεῖν
 ἐν τῷ βήματι λέγει ὁ διάκονος Σοφία ὀρθοί. Εἶτα ὁ λαὸς Φῶς ἱλαρόν. Ἐπὶ δὲ
 τοῦτο πληρωθῆ λέγει ὁ διάκονος (ὁ ἱερεὺς) Εἰρήνη πᾶσιν. Ὁ διάκονος Σοφία. Εἶτα
 τὸ προκείμενον.

Ἄ Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῶν εὐχῶν τοῦ Λυχνικοῦ. Ὁ ἱερεὺς εὐχεται ἐμπροσθεν τῶν
 ἁγίων εἰκόνων ποιῶν μετανοίας γ' λέγων· Ὁ Θεὸς Ἰλάσθητι μοι τῷ ἀμαρτωλῷ καὶ
 ἐλέησόν με. Εἶτα λαμβάνει τὸ ἱερὸν πετραχήλιον καὶ εὐλογεῖ ἀσπαζόμενος. Ἐπειτα
 βάνει αὐτὸ εἰς τὸν λαιμόν του καὶ ἐκφωνεῖ Εὐλογητός...

Ὁ L. Εὐχαὶ τοῦ Ἑσπερινοῦ. Εὐχὴ τοῦ Λυχνικοῦ α'. Ὁ Δ Εὐλόγησον, Δέσποτα.

1 **ΑΓΗΚΟ** Εὐχή ἀντιφώνου γ'. ἃ Τοῦ Κου δεηθῶμεν Κύριε ἐλέησον

Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, μνήσθητι ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀχρείων
δούλων σου, ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι ἡμᾶς τὸ ἅγιον ὄνομά σου
καὶ μὴ καταισχύνης ἡμᾶς ἀπὸ τῆς προσδοκίας τοῦ ἐλέους
5 σου, ἀλλὰ χάρισαι ἡμῖν, Κύριε, πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα, καὶ ἀξι-
ωσον ἡμᾶς ἄγαπᾶν καὶ φοβεῖσθαι σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν
καὶ ποιεῖν ἐν πᾶσι τὸ θέλημά σου. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς
ὑπάρχεις καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ
Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ψαλμ. δ 4, ο
Ψαλμ. ριη 11

Μαρκ. ιβ 40
Λουκ. ι 27

10 **ΗΚᾶ** Εὐχή ἀντιφώνου δ'. ἃ Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν

Ὁ τῆς ἀσιγήτοις ὕμνοις καὶ ἀπαύστοις δοξολογίαις ὑπὸ τῶν ἁγίων
δυνάμεων ἀνυμνούμενος, πλήρωσον τὸ στόμα ἡμῶν τῆς αἰνέ-
σεώς σου, τοῦ δοῦναι μεγαλωσύνην τῷ ὀνόματί σου τῷ
ἁγίῳ καὶ δὸς ἡμῖν μερίδα καὶ κληροῦν μετὰ πάντων τῶν φοβου-
15 μένων σε ἐν ἀληθείᾳ καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολάς σου· πρεσβείαις τῆς
ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα,
τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν
καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ψαλμ. ο 8
Λευτερ. λβ 8
Τωβιτ ιβ 6
Σειραχ λθ 14
Ἱερμ. ιγ 25

*Εὐχὴ τρίτη QΘ Εὐχὴ τοῦ Ανγκικοῦ γ'. L 3 ἐπικαλεῖσθαι ἡμᾶς ἀπὸ τῆς προσ-
δοκίας Θ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ἅγιον Oᾶ τὸ ἅγιον καὶ προσκνητὸν ὄνομά σου ΓΑΗΙΚΛΕQOᾶ
5 χάρισαι ἡμῖν ὁ Θεὸς πάντα E χάρισαι ἡμῖν πάντα QΓ 6 ἀξίωσον ἡμᾶς φοβεῖσθαι
σε ΔL ἐξ ὅλης καρδίας Θ 7 ἐν πᾶσι τὸ θέλημα E τὸ θέλημά σου τὸ ἅγιον Θ 16 Ἐκ-
φώνησις ΓΑΗQKQOᾶ. Ἐν τῷ L ἠλείπει μεταξὺ τῆς γ'. καὶ ζ'. εὐχῆς ἐν φύλλον*

*11 δοξολογίαις ἐν τοῖς ὑψίστοις ΔΗIQᾶ καὶ ἀκαταπαύστοις δοξολογ. ἃ 12 δυνάμεων
προσκυνούμενος πληρ. I Ἐκφών. ΔΗQᾶ Παραλείπει τὸ Ὅτι πρέπει... ὁ I. Ὁ Δ ἐκ-
φώνησιν τὸ Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς*

Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς. Δεῦτε προσκνησώμεν. Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν
Κύριον. Ὁ ἱερεὺς τὰς εὐχάς. Ὁ E ὁ ἱερεὺς εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Καὶ τοῦ Προοι-
μακοῦ λεγομένου ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς τὰς εὐχάς ταύτας.

Ἐν τῷ E εὐθὺς μετὰ τὴν εὐχὴν περατωμένην εἰς τὸ «... ἐν πᾶσι τὸ θέλημα»
ἐπακολουθοῦσι τὰ εἰρηνικά, τοῖς ὁποίοις ἐπιτάσσεται ἐκφώνησις «Ὅτι πρέπει σοι». Μετ' αὐτὴν «ἀντίφωνον α'», τὸ Μακάριον ἀνῆρ. Συναπτὴ μικρὰ παρὰ τοῦ διακόνου
Ἔτι καὶ ἔτι... Καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ Ὅτι σὸν τὸ κράτος. Μετὰ τὸ γ' ἀντίφωνον
συναπτὴ μικρὰ παρὰ τοῦ διακόνου καὶ ἐκφώνησις Ὅτι πρέπει σοι. Μετὰ τὸ Κύριε
ἐκέκραξα Δόξα καὶ νῦν Γίνεται εἰσοδος...». Ὡσαύτως ἐν τῷ Γ μετὰ τὴν εὐχὴν τοῦ
ἀντιφώνου γ' ἐπακολουθεῖ «Εὐχὴ εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα. Ἐσπέρας καὶ πρωὶ καὶ
μεσημβρίας... Καὶ ἐν τῷ Θ «Εὐχὴ τῆς εἰσόδου Ἐσπέρας...».

Εὐχὴ τετάρτη Q ἃ Ἐλείπει παρὰ τοῖς EΓO Ἐν τῷ O εὐχὴ ἀντιφώνου δ' ἢ
ἐπομένη Εὐλογητὸς εἶ Κύριε... Ἐν τῷ Q Tῆ εὐχῇ ταύτῃ ἐπακολουθεῖ εὐθὺς «Εὐχὴ
τῆς εἰσόδου Ἐσπέρας...».

(Συνεχίζεται)